

Gróf Péter

Árpád-kori mészégető kemence feltárása Visegrád-Várkertben

Nyomtatott kiadás:

Gróf Péter: Árpád-kori mészégető kemence feltárása Visegrád-Várkertben

*In: Sötét idők falvai 8-11. századi települések a Kárpát medencében. Tempora Obscura.
szerkesztették: Kolozsi Barbara-Szilágyi Krisztián Antal
Debrecen 2011. 485-497.*

2012

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

Visegrád - a forrásokban először 1009-ben említett - Szent István-kori ispánsági központjának szolgálófaluja a Sibrik dombon levő vártól ÉK-re levő Várkert völgyben található, az 1055 körül I. András király által alapított Szent András monostor tőszomszédságában. A Sibrik-domb, a Várhegy, a Kisvillám és a Nagyvillám által határolt ÉNY-DK-i irányú, Dunára nyíló Várkert-völgyet meredekebb és enyhébb lejtésű dombhátak, vízmosások (egykori utak?) tagolják. A jelenleg is kristálytisztá ivóvizet adó Mátyás forrás medrén kívül egykoron több állandó és ideiglenes vízfolyás is alakíthatta a terület felszínét. Erre utal a völgy keleti felén a Mátyás forrástól ÉNy-ra a Szent András monostor területe mellett haladó, valamint a nyugati oldalon a kis plébániatemplom körüli falurészt Kelet felől kísérő mély árok. Ezek a lefolyások a Dunába torkollanak. A völgy előtti Duna-parti szakaszon levő, az idő során egyre növekvő hordalékkúp is az egykori vízbőség bizonyítéka. A völgy az uralkodó É-ÉNy-i és DNy-i széljárás szempontjából védett, de a hűvös éghajlatú hegyek miatt kevesebb a napsütötte órák száma. A jelenlegi talajviszonyok és a terület fekvése nem ideális a gabonatermelés szempontjából, s ez az Árpád-korban sem lehetett döntően más. A Duna menti részen barna, köves, agyagos, a dombháton sárga löszös és barna kötött agyagos a talaj.

A X-XIII századi település régészeti kutatását Méri István és Kovalovszki Júlia végezte 1955 és 1994 között. Előkerült a falu temploma, a körülötte levő temető 2/3-a (463 sír), 38 lakóház, több szabadban levő kemence, műhely, verem és más objektum.¹

A várkerti falu településszerkezeti és az egyes házak technikai kivitelezésében megfigyelhető jellegzetességei mellett elsősorban ipartörténeti emlékei (vasfeldolgozás, színesfémolvasztás) miatt tart számot érdeklődésre.

Az 1994-ben megszakadt feltárás folytatásakor a település tér- és időbeli kiterjedésének tisztázását tűztük ki kutatási célként. A korábbi ásatási területtől D-DK-re mintegy 300 m-re fekvő, nagyjából É-D-i irányú domboldalon 2000., 2001., 2003., 2004. években 1500 m²

1. Várkert ásatási helyszínek

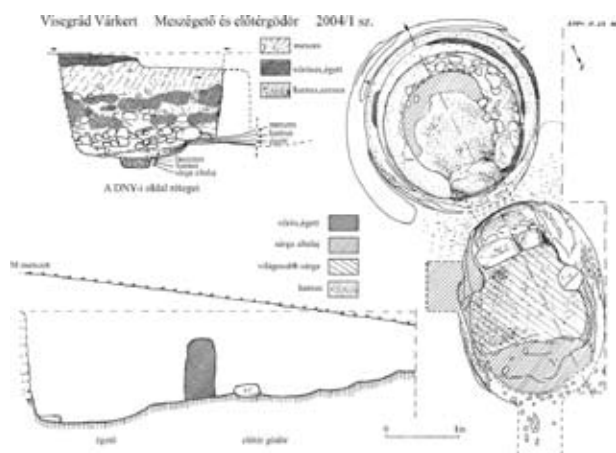
területen összesen 9 házat, 12 külső kemencét, 5 gödröt, 1 felszíni objektumot, egy vassalakkal teli gödröt, 1 mészégető kemencét, vízvezető árkokat, agyagba rakott kőfalat találtunk.² (1. kép) A 2004. évi ásatás iparrégészeti szempontból kiemelkedő eredménye egy igen jó állapotban megmaradt mészégető kemence feltárása. Az objektum a domb DNy-i sarkában a mai – feltehetően a római időkben és középkorban is

2. A mészégető kemence (Gróf Péter fotója)

1 Kovalovszki 1986. 61-63., Kovalovszki 1995/2. 69-74., Kovalovszki 2001. 81-97.

2 Gróf 2001. 99-108., 2001a. 31-40. 2007. 35-41.

3. A várkerti kemence felülnézeti és metszetrajza (Hornyák László rajza)

itt haladó – Sibrik domb felé vezető közúthoz közel került elő.

Az enyhén ívelt oldalú, hordóalakú földbe mélyített kemencét a jelenlegi felszíntől 30-40 cm mélyen észleltük (2. kép). Külső átmérője 230-240 cm, a padka szintjénél mért belső 190 cm, a kemencealjtól a jelenlegi tetejéhez mért magassága 160 cm (3. kép). Az oldalfalak erősen kiégettek, téglakeményességűek, felületükön jellegzetes meszes nyomok láthatók (4. kép). A kemence alján, középen faszenes és hamus nyomok utalnak a tüzelésre. Körben cca 30 cm széles, 2-3 cm magas padkán kiégett mészdarabok hevertek. Szája É-i irányba a 160 cm hosszú ovális előtér-gödör felé nyílt (5. kép). A kemence szájának szélessége 90 cm magasságát nem lehetette pontosan megállapítani, mivel

4. A kemence feltárás közben (Gróf Péter fotója)

5. A kemence és az előtér-gödör (Gróf Péter fotója)

a kiégett agyag fal ezen a szinten erősen lepusztult, mozaikszerűen töredezett állapotú volt. A tüztér alja a száj felé fokozatosan emelkedett. A középrész és a szájnyílás közötti szintkülönbség 15 cm. A kemence aljának átvágása során megfigyelhető, hogy középtájon és a szájnál a használatra utaló többszörös égett, hamus, meszes réteg húzódott. A 110 cm mély, ovális előtér-gödörbe É felől lépcsős lejáró vezetett. Betöltését a kemence boltozatának omlásából származó vörös égett agyagmaradványok fedték. Lefelé mélyítve kiégett mészdarabokat, megmunkált, ki nem égett mészköveket találtunk, a gödör alján 10-15 cm-es faszén és hamuréteg húzódott. A kemencének tapasztott agyagfala volt, amely a hő hatására 20 cm vastagon téglakeményességűre égett ki (6. kép). A kemence számára beásott gödör fala további 10 cm vastagságban vörös színű, kemény állagú lett. Az objektum betöltéséből 3 tucat behúzott vízszintes ill. hullámvonaldíszes oldal- ill. enyhén kihajló peremtöredék, (7.1-3.kép) a környékén néhány hasonló díszítésű kerámiatöredék és állatcsont került elő. Legértékesebb lelet a kemencétől DNy-ra,

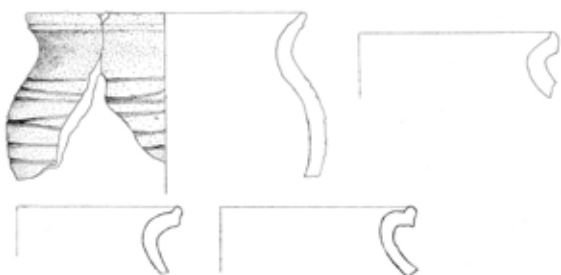

6. A kemence falának átvágása (Gróf Péter fotója)

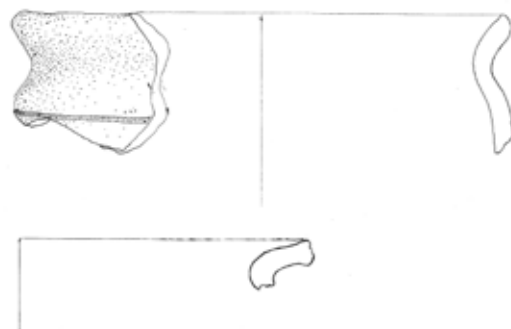
a jelenlegi felszíntől cca 30 cm mélyen, a humusz alatti világosbarna agyagos talajban került elő. Az édesvízi mészkő oszlopfőtöredék egyértelműen az esperesi templom XI. századi faragványai közül származik (8.1-2 kép).

Az objektumtól D-re 60 cm-re nagyméretű 20-40 cm-es kövekből összeállított cca 100 cm átmérőjű kemence maradványai kerültek elő, amelynek fenéktapasztása a mai felszíntől 110 cm mélységben található. Ebben az irányban jelenleg nem tudunk tovább kutatni ezért a két kemence időrendi és funkcionális összefüggéseire most még korai lenne választ adni. A kemence környezetében más objektumot nem találtunk, ami a funkció és a (tűz)veszélyesség miatt érthető.

Visegrád Várkertben korábban is előkerültek Árpád-kori mészégető kemencék. A Budapestről Visegrádra vezető Duna parti ország-

7.1. A kemence betöltésében és az objektum környékén előkerült leletek(Mészáros Melinda rajza)

7.2. A kemence betöltésében és az objektum környékén előkerült leletek(Mészáros Melinda rajza)

út szélesítésekor végzett földmunkák idején, 1937-ben a visegrádi régészeti feltárásokat és helyreállításokat irányító Schulek János 10-20 m szélességben, a 6-8 m magas part leásásakor, földbe süllyesztett mészégető kemencék sorozatát 8-10 [!!!??] - figyelte meg és fényképezte le. Említést tesz az itt talált edénytöredékekről és nyílhegyekről. Schulek a kemencéket az Alsóvár építésével hozta összefüggésbe. A tárgyak elkallódtak, a fotókról Méri István rajzos vázlatokat készített.³

7.3. A kemence betöltésében és az objektum környékén előkerült leletek(Mészáros Melinda rajza)

³ Schulek 1948. 4.,

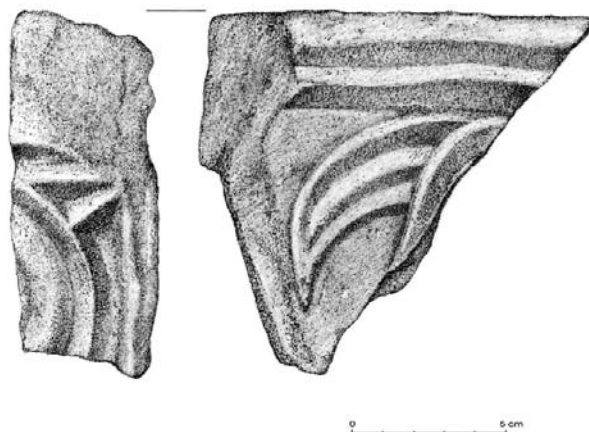
8.1. A főesperesi templomból származó kőfaragvány

1970-ben a Várkertben keresztül a Sibrik domb felé haladó bekötő út építéskor Méri István újabb mészégető kemence leletmentését végezte el. A 80 cm-ig rigolirozott lejtős terepen előkerült, az úttal részben elvágott, kerek, 205-210 cm átmetszetű, lefelé teknősen szűkülő kemence alja 220 cm mélységben volt a jelenlegi felszíntől (9.1-2. kép). A kemence belső falának erősen, szürkére égett része nagy részt beomlott, egy helyen üvegszerűen, buborékosan átégett. Előtér gödre nem volt kimutatható. Belsejében, feltehetően a boltozattól származó behullott égett kövek, néhány Árpád-kori cserép, római tégladarab, állatcsont mellett 25-30 cm vastag faszenes hamuréteg, kisebb-nagyobb égetett mészkődarab került elő. A mészégető kemence korát Méri István az előkerült csekély leletanyag alapján az Árpád-korra határozta meg.⁴

A 2004-ben feltárt várkerti kemence formáját, szerkezetét tekintve a korabeli Magyarországon legerjedtebb, az ún. padkás földkemencés típushoz tartozik.⁵ A kemencét a jobb hőtartás érdekében lejtős, szélvédett terepen ásták földbe. Az általunk a mai felszíntől 30-40 cm mélyen meghatározott Árpád-kori szint felett alakíthatták ki a kiégetendő mészkövekből gondos munkával felrakott és agyaggal betapasztott boltozatot, amelyet a néprajzi

leírásokból boglya, fazék vagy kupola néven ismerünk.⁶ A tüztér alján körben kialakított – általunk is megfigyelt – padkáról néprajzi és régészeti adatokat is ismerünk.⁷ A kemencét 2 gyakorlott mester 1 nap alatt el tudta készíteni. Az egyenletesen magas hőfokon (900-1100 °C) történő 3-4 napig tartó égetés során a mészkő 40%-ot veszít súlyából, s 150-200 mázsa kőből 90-120 mázsa mész nyerhető.⁸

A mészégetés helyének kiválasztásakor a nyersanyaglelőhely és a mész felhasználása helyének közelsége döntő szempont volt. Az égetett mész szállításának nehézsége miatt - nem érthette víz - a középkorban a felhasználás helyéhez közel építették a kemencéket. Erre bizonyíték, hogy a Mohács-cselei, a nyéki, a pókaszeptki, a sárospataki, a tófeji kemence templom közelében került elő.⁹ Ugyanez figyelhető meg Visegrádon, hiszen a lelőhelytől 600 m-re található az egyik mészkő „lelőhely”, a esperesi templom, s mész feltételezésünk szerinti felhasználási helye, a Szent András monostor ugyancsak 600 m-re, a Duna felé haladó út mentén fekszik. Ezt erősíti meg egy fontos lelet, a kemence mellett talált a főesperesi templom XI. századi faragványai közé tartozó oszlopfő

8.2. A főesperesi templomból származó kőfaragvány (Hornyák László fotója és rajza)

4 Méri 1970., RégFüz 1971, 44.

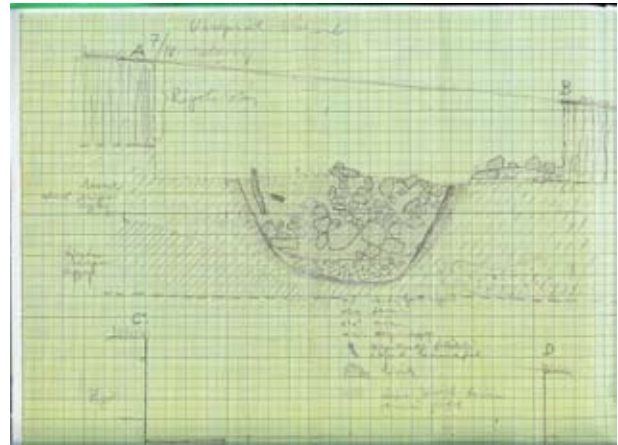
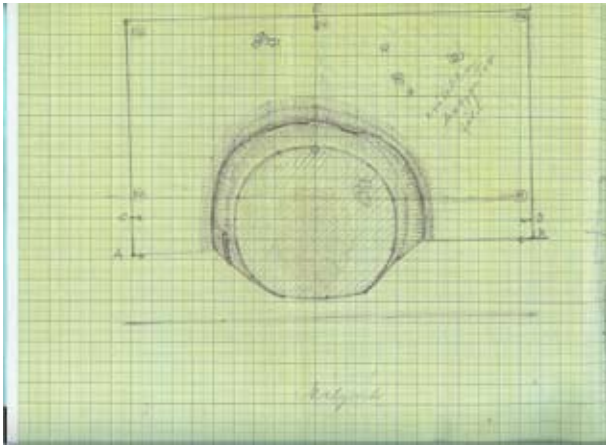
5 Müller 1981. 59-61., Gömöri 1982. 249-263.

6 Paládi Kovács A. 1987. 192.

7 Paládi Kovács 1987. 190 p., Müller 1981. 61., Gömöri 1982. 249.

8 Paládi Kovács 1987. 193-194.

9 Müller 1980. 63.

9.1-2. Az 1970-ben feltárt kemence (Méri István rajza)

töredéke¹⁰ (8.1-2. kép), ami a többi itt talált megmunkált mészkő falazókövel együtt egyértelművé teszi, hogy a mészégetéshez szükséges nyersanyagot részben a esperesi templomból szállították a kemencéhez. Erre azért volt szükség mert a vulkáni, andezit geológiai felépítésű Visegrádi hegység nyersanyaglelőhelyként nem jöhetett számításba, a mészkő alapú Pilis esetében pedig a távolság jelenthetett nehézséget.

A történeti és régészeti adatok alapján tudjuk, hogy a főesperességet a XII. század 20-as éveiben Szentendrére helyezték át, a korábbi épületét lebontották, s valószínűleg építő-, ill. nyersanyagként használták fel.¹¹ Ezen összefüggések és a mészégető kemence csekély kerámiaanyaga megengedi azt a feltételezést, hogy az ipari objektum használati idejét a XII. század első felére, középső harmadára tehetjük, s kész termék felhasználási helyét a Szent András monostor valamely építkezéséhez kössük.¹²

¹⁰ Ezúton is szeretném megköszönni Buzás Gergelynek és Szőke Mátyásnak a faragvány azonosításához nyújtott segítségét.

¹¹ Szőke 2000. 84-87.

¹² Ezúton is szeretném megköszönni Kovalovszki Juliának cikkem megírásához nyújtott szakmai segítségét, külön kiemelve, hogy lehetővé tette a Méri István által 1970. évben feltárt mészégető kemence adatainak és rajzának jelen cikkben történő közzétételét.

Irodalom

GÖMÖRI 1984

Gömöri János: Középkori mészégető kemence Sopronban In: *Iparrégészet II. Iparrégészeti és archeometriai kutatások Magyarországon Veszprém 1982. VIII. 9-11.* Szerk. Gömöri János, Veszprém 1984.249-262.

GRÓF 1993

Gróf Péter: Újabb adatok Visegrád kora Árpád-kori topográfiájához (Neue Beiträge zur früharpádenzeitliche Topographie von Visegrád) Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX-XXXI/2 513-534.

GRÓF 2001

Gróf Péter: Újabb kutatások Visegrád-Várkertben (Neuere Forschungen im Burggarten von Visegrád) In: *Népi építéset a Kárpát medencében a honfoglalástól a 18. századig* (A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga) szerk. Cseri Miklós-Tárnoki Judit Szentendre 2001. 99-108.

GRÓF 2001.a

Gróf Péter: A magyar köznépi életmód és építkezés az Árpád-kori Dunakanyarban *LIMES* 2001/1-2. 31-40.

GRÓF 2006

Gróf Péter: Árpád-kori bronz mellkereszt Visegrád-Várkertből In: *A fénylő középkor Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére Szerk.: Fodor István Szatmári Imre* 2006. 35-41.

KINDA 2010.

Kinda István: Terminológia és tipológia a vargyasi mészégetés erőterében In: *Molnár István Múzeum Kiadványai 2. Székelykeresztúr* 2010. 25-33.

KOVALOVSZKI 1986.

Kovalovszki Júlia: A Visegrád-várkert faluásatásról In: *A magyar falu régésze Méri István 1911–1976 Cegléd* 1986. szerk. Kocsis Gyula 61-63.

KOVALOVSZKI 1994.

Kovalovszki Júlia: Árpád-kori bronzolvasztó kemence Visegrádon (Méri István ásatása) (Ein Árpádenzeitlicher Bronzschmelzofen in Visegrád) In: *A kőkortól a középkorig Szeged* 1994. szerk. Lőrinczy Gábor 439–447.

KOVALOVSZKI 1994a.

Kovalovszki Júlia: Csónakos temetkezés az Árpád korban In: *Honfoglalás és régészet* szerk. Kovács László 1994. 207-216.

KOVALOVSZKI 1995.

Kovalovszki Júlia: Az Árpád-kori Visegrád Ásatások a Várkertben (Visegrad in the age of the Arpads-Excavations in th Castle-court) *Műemlékvédelem* 1995/2. 69–74.

KOVALOVSZKI 2001.

Kovalovszki Júlia: Árpád-kori lakóházak Visegrád-Várkertben (Häuser aus der Arpadenzeit im Burggarten von Visegrád) In: *Népi építéset a Kárpát medencében a honfoglalástól a 18. századig* (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga) szerk. Cseri Miklós-Tárnoki Judit Szentendre 2001. 81–97.

MÉRI 1970.

Méri István: Jelentés Visegrádi kiszállás, 1970. Július 30-31.

MÜLLER 1974.

Müller Róbert: A tófeji kemence. *Zalai Gyűjtemény* 2. 1974. 17-42.

MÜLLER 1981.

Müller Róbert: Mészégető kemencék Magyarországon In: *Iparrégészeti kutatások Magyarországon Sopron* 1980. VII. 28-30. Szerk. Gömöri János Veszprém 1981. 55-65.

PALÁDI KOVÁCS 1987.

Paládi Kovács Attila: Népi mészégetés a Gömör-Tornai karsztvidéken *Agria XXIII.* Eger 1987.187-200.

RÉGFÜZ 1971.

Régészeti Füzetek Ser. I. No., 24. 1971. 44.p)

SCHULEK 1948.

Schulek János: Visegrád IV. Béla korában *Kézirat*, 1948 febr. 17. MNM MKM Adattár ltsz. 1948. 11-13. 1938.

SZŐKE 1980.

Szőke Mátyás: A visegrádi várispánsági központ kutatása *Dunakanyar* 1980/2 35–37.

SZŐKE 1986.

Szőke Mátyás: Visegrád ispánsági központ *Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára* 1986.

SZŐKE 2000.

Szőke Mátyás: Die mittelalterliche Burg von Visegrád In: *Europas Mitte um 1000 Herausgegeben von Alfried Wiczorek und Hans-Martin Hinz Stuttgart* 2000. 2 kötet 584–587.